

Časopis „Poslovne studije”, 2018, godina 10, broj 19-20, str. 105-117

Časopis za poslovnu teoriju i praksu

UDK 343.983:343.53]:657.632

Rad primljen: 03.05.2018.

DOI: 10.7251/POS18105V

Rad odobren: 11.05.2018.

Saopštenje

Vedrana Vuković Perduv, Ministarstvo nauke i tehnologije Republike Srpske, Bosna i Hercegovina, vedrana-vukovic@hotmail.com

Jelena Čeklić, Univerzitet u Kopru, Slovenija

Blaž Čeklić, Univerzitet u Kopru, Slovenija

ULOGA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Rezime: *Računovodstvene prevare, malverzacije i finansijski kriminal predstavljaju sve ozbiljniji globalni problem. Netačni finansijski izvještaji pružaju pogrešnu sliku o prinosima i finansijskoj situaciji preduzeća. Odluke koje investitori i drugi korisnici finansijskih izvještaja donose na osnovu pogrešnih finansijskih informacija nanose ogromne štete korisnicima informacija, ali i štroj javnosti. U cilju uspješnog suprostavljanja prevarama i povrata povjerenja u finansijske izvještaje, razvoj forenzičkog računovodstva kao nove discipline u računovodstvu podrazumijeva ispitivanje i interpretiranje dokaza i činjenica i davanje određenog mišljenja. Forenzičko računovodstvo je posebna grana računovodstva, koja se bavi isključivo ocjenama zakonitog i stručnog evidentiranja i izvještavanja.*

Finansijska kriza i trendovi u korporativnom upravljanju doveli su do naglog porasta broja finansijskih prevara, što je ugrozilo povjerenje velikog broja korisnika u finansijske informacije iskazane u finansijskim izvještajima. Zbog toga je veliki broj zemalja širom svijeta bio prinuđen da pronađe odgovor na pomenute afere u čijoj osnovi su pomenute afere, tj. kriminalne radnje, donoseći nove propise i jačajući regulatorni okvir s ciljem podsticanja kompanija da osnaže vlastite kontrole. Savremeni koncept korporativnog upravljanja jasno naglašava i razdvaja odgovornosti svakog od ključnih faktora koji ga čine za finansijsko izvještavanje. Ključna odgovornost pripada upravnom odboru korporacije i njenom rukovodstvu, a veoma važnu ulogu imaju računovođe.

Predmet istraživanja je primjena forenzičkog računovodstva u finansijskim izvještajima privrednih društava, u cilju povećanja pouzdanosti i vjerodostojnosti prezentovanih računovodstvenih informacija i omogućavanja korisnicima, menadžerima, vlasnicima preduzeća i potencijalnim investitorima efikasnije korporativno upravljanje. Obzirom na fleksibilan računovodstveni regulatorni okvir, dovodi se u pitanje kvalitet prezentovanih računovodstvenih informacija u finansijskim izvještajima i efikasnost korporativnog upravljanja.

Ključne riječi: *privredno društvo, forenzičko računovodstvo, prevara, korporativno upravljanje*

JEL klasifikacija: *M14, M41, M48*

UVOD

Realno finansijsko izvještavanje podrazumijeva da su finansijski izvještaji sastavljeni u skladu sa propisanim pravno-normativnim okvirom za finansijsko izvještavanje, u duhu principa urednog knjigovodstva i u skladu sa računovodstvenim propisima i standardima, da ne sadrže materijalno značajne greške i nepravilnosti, odnosno da daju istinit i objektivan prikaz uspješnosti poslovanja preduzeća.

Korisnici finansijskih izvještaja očekuju da u finansijskim izvještajima pronađu razumljive, relevantne, vjerodostojne i fer informacije o likvidnosti, renatabilnosti i efikasnosti

upravljanja sredstvima u preduzeću, na osnovu čega će donositi odluke o investiranju sredstava.

Investitori sredstava moraju imati finansijske izvještaje koji na fer način prikazuju finansijski položaj, finansijsku uspješnost i tokove gotovine posmatranog privrednog subjekta, odnosno one finansijske izvještaje koji na pošten (fer) način prikazuju efekte transakcija i ostalih događaja u skladu sa definicijama i kriterijumima za priznavanje sredstava, obaveza, prihoda i rashoda, definisanih Okvirom za pripremanje i prikazivanje finansijskih izvještaja. Oni su im potrebni u procesu poslovnog odlučivanja, zato je razumljiva želja preduzeća da pri eksternom izvještavanju pokuša zadovoljiti različite korisnike: vlasnike, kreditore, dobavljače, kupce, zaposlene, šire društveno okruženje te na kraju i državu. Sa razvojem svjetskog tržišta dolazi do naglog rasta finansijskih prevara, što umanjuje objektivnost i pouzdanost finansijskog izvještavanja. U nastojanju da se smanji broj prevara i ako vrati povjerenje u finansijske izvještaje, došlo je do nastanka novog pravca u računovodstvu koji se naziva forenzičko računovodstvo. Forenzičko računovodstvo je nauka novijeg datuma, ali ona postoji od kada su počele malverzacije i prevare i onaj koji vrši forenzičko računovodstvo, naziva se forenzički stručnjak ili forenzički računovođa forenzičar. Svako preduzeće mora imati odgovarajući sistem vođenja i upravljanja, koji sprečava i/ili otkriva nastajanje preduzetničkog kriminala.

Cilj istraživanja je da se na osnovu teorijskih postavki i empirijskih istraživanja primjene forenzičkog računovodstva u sastavljanju finansijskih izvještaja doprinese kvalitetnijem prikazivanju računovodstvenih informacija privrednih subjekata i pomogne vlasnicima preduzeća, menadžerima i ostalim zainteresovanim korisnicima u efikasnijem donošenju poslovnih, finansijskih i investicionih odluka, tj. efikasnijem korporativnom upravljanju u privrednom subjektu.

1. POJAM, RAZVOJ I NASTANAK FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Naučnici smatraju da forenzičko računovodstvo datira još iz drevnog Egipta, navodeći kao računovođe forenzičare osobe koje su popisivale imovinu faraona, kao što su žitarice i zlato. Koliko je njihova uloga bila značajna, govori i činjenica da su ih nazivali „*očima i ušima Faraona*” (Crumbley 2001, 181-202). Za pronađene dokaze koji su ukazivali na pronevjeru ili podmićivanje, bile su utvrđene različite mjere kažnjavanja, s tim što su one bile mnogo rigoroznije nego danas. Rani znaci forenzičkog računovodstva ukazuju na period između 3.300. i 3.500. godine prije nove ere, gdje postoje arheološki dokazi da su u starom Egiptu računovođe ili pisari nadgledali novčane transakcije koristeći vlažne glinene ploče ili papirus. U Hamurabijevom zakoniku iz 1800. godine prije nove ere, istaknut je problem prevare, u kom se navodi da ukoliko pastir, kome su ovce poverene na čuvanje, pogrešno prikaže prirast ovaca ili ih proda za novac, biće proglašen krivim i biće obavezan da plati vlasniku deset puta više od utvrđenog gubitka. Dalje, postoje i naznake forenzičkog računovodstva u Indiji između 321. i 184. godine prije nove ere, gdje je pronađena detaljna lista u kojoj je sačinjeno oko 40 krivičnih djela okarakterisanih kao pronevjera. Kažnjavanja za prestup su se primjenjivala zbog različitih nepravilnosti, bilo da je do njih dolazilo usljed nemara, nekompetentnosti ili zbog unaprijed osmišljenih i namjerno počinjenih prevara.

Riječ forenzika potiče od latinske riječi „forensis“ što znači forum ili „onaj koji je na trgu“. U starom Rimu, forum ili trg predstavljao je mjesto obavljanja raznovrsnih trgovačkih i državnih poslova i mjesto suđenja. Preteča forenzičkog istraživačkog računovodstva nađena je u Španiji u XIX vijeku, u zapisima Pedra Antonio Alarcona, koji je opisao jednu pripovijetku o tikvama i paradajzu. Počeci pravog forenzičkog računovodstva vezani su za sudski postupak Meyera protiv Seftona iz 1817. godine, gdje se sudilo za uzrokovanje bankrota.

Postoji vjerovanje da je naziv „forenzičko računovodstvo“ (Forensic Accounting) prvi upotrebio Maurice E. Peloubet još 1946. godine u svom članku „Forensic Accounting: Its

Place in Today's Economy". On je izjavio da su tokom rata i javno i industrijsko računovodstvo bili i ostali u funkciji forenzičkog računovodstva, naglašavajući da je do tada forenzičko računovodstvo korišćeno samo u sudnici te da pripremljeni finansijski izvještaji nisu imali sve karakteristike forenzičkog računovodstva.

Prvu knjigu o forenzičkom računovodstvu napisao je Francis C. Dykeman 1982. godine. Vinko Belak je objavio 2011. godine knjigu u oblasti forenzičkog računovodstva, „Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo”. Prof. dr sc. Vinko Belak forenzično računovodstvo definiše kao „primjenu istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda, poreznih zakona i ostalih zakonskih odredbi“ (Belak 2011, 2).

Telpner navodi u svojoj knjizi da je njegovo prvo forenzičko angažovanje bilo 1961. godine, kada mu je dodijeljen slučaj pronevjere Elizabeth Kenney u Mineapolisu. Nakon toga, isti autor navodi da je otkrio i falsifikovanu dokumentaciju i krađu inventara počinjenu od strane rukovodioca zavisne kompanije za distribuciju gasa (Crumbley i Apostolou 2007, 16-19).

U SAD-u su brojne organizacije koje podržavaju upotrebu forenzičkog računovodstva i propisuju stroge standarde vezane za ovu oblast. Neke od njih su: Association of Certified Fraud Examiners, American College of Forensic Examiners, Association of Certified Fraud Specialists, National Association of Certified Valuation Analysts, American Institute of Certified Public Accountants itd (Budimir 2013, 2-3). U stručnoj i naučnoj literaturi prisutne su različite definicije pojma forenzičkog računovodstva. Tako na primjer, dr Vinko Belak forenzičko računovodstvo definiše: „Primjenu istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda, poreskih zakona i ostalih zakonskih odredbi“ (ibid. 2). Dr Franc Koletnik pod forenzičkim računovodstvom smatra: „Posebnu savjetodavnu djelatnost koja se bavi ispitivanjem, dokazivanjem i sprečavanjem gospodarsko-kriminalnih i drugih nedopustivih radnji“ (Koletnik 2011, 21).

Prema Bologna and Lindquist forenzičkim računovodstvom se opisuje finansijska istraga koja može dovesti do sudskog postupka. Prema ovim autorima, ova disciplina se odnosi na primjenu finansijskih informacija i činjenica u rješavanju sudskih sporova (Bologna and Linquist 2003, 54).

Owojori and Asaolu, posmatraju forenzičko računovodstvo u kontekstu prakse korišćenja računovodstvenih, revizorskih i istražnih vještina u pravnim pitanjima i primjeni posebnih znanja u dokazivanju ekonomskih transakcija (Owojori i Asaolu 2009, 184).

Računovodstvena profesija u cjelini, svjesna da nije moguće u potpunosti spriječiti sastavljanje i objavljivanje obmanjujućih finansijskih izvještaja, smatra neophodnim da otkrije, istraži i sankcioniše sve prevarne radnje koje nastanu u procesu finansijskog izvještavanja. U tom cilju, dolazi do javljanja nove grane u računovodstvenoj profesiji kroz pojavljivanje ovlašćenih istražitelja prevara ili drugačije – forenzičkih računovođa.

U cilju uspješnog suprostavljanja prevarama i povrata povjerenja u finansijske izvještaje razvoj forenzičkog računovodstva, kao nove discipline u računovodstvu, podrazumijeva ispitivanje i interpretiranje dokaza i činjenica i davanje određenog mišljenja.

Najčešći razlozi za razvoj forenzičkog računovodstva su nedostaci specijalizovanih znanja i iskustava, koji su neophodni u forenzičkom ispitivanju. Forenzičke računovođe za otkrivanje i rješavanje finansijskih i računovodstvenih problema u poslovanju društva, nastalih kao posljedica neprofesionalizma i neetičnosti, primjenjuju računovodstvo, reviziju, istražna razmišljanja i vještine. Forenzičko računovodstvo je posebna grana računovodstva, koja se bavi isključivo ocjenama zakonitog i stručnog evidentiranja i izvještavanja.

Pružanje razumljivih, relevantnih, uporedivih i pouzdanih finansijskih informacija prezentacijom finansijskih izvještaja, treba proglasiti primarnim zadatkom i ulogom uprave, interne revizije, odbora za reviziju, eksternog revizora, forenzičkih računovođa i revizora, ali i regulatornih i nadzornih tijela koje treba da stvore adekvatan normativni okvir i obezbijede njegovu striktnu primjenu.

U historiji su zabilježeni mnogi računovodstveni skandali uzrokovani računovodstvenim smicalicama (Accounting Shenanigans) i raznim trikovima i izvrtanjima (Tricks and Gimmicks), među kojima su najpoznatiji: „Helmsley Enterprises“ Inc. (SAD) 1986. godine, „Polly Peck“ (Velika Britanija) 1990. godine, „Maxwell Communications“ (Velika Britanija) 1992. godine, Enron (SAD) 2002. godine, „Tyco“ (SAD) 2002. godine, „WorldCom“ Inc. (SAD) 2002. godine, „Parmalat SpA“ (Italija) 2003. godine, America Online Inc. (AOL) (SAD), „Bernard L. Mardoff Investment Securities LLC“ (SAD) 2009. godine, Satyam Computer Services (Indija) 2009. godine, itd.

Prema Generalnom uredu za računovodstvo Sjedinjenih Američkih Država (GAO) postoji snažan naglasak na prevenciji i otkrivanju prevara tokom zakonskih revizija. U stvari, Sjedinjene Američke Države i međunarodni postavljajući standarda povećali su odgovornost revizora da razmatraju rizik od prevare dok sprovode reviziju finansijskih izvještaja. Čak i poziv za jaču forenzičku vještinu kod onih koji obavljaju ove revizije. Sve normalne statutarne revizije treba da sadrže neke elemente za forenzičku istragu, jer se dokazi o prevarama mogu lako otkriti ako se detaljno procijeni adekvatnost i usklađenost mehanizma interne kontrole. Sve ovo je namijenjeno sprečavanju i otkrivanju prevara (Eme 2011, 27).

1.1. Ciljevi i zadaci forenzičkog računovodstva

Forenzičko računovodstvo predstavlja primjenu računovodstvenih principa, teorija i disciplina na činjenicama ili hipotezama u pravnom sporu i obuhvata svaku granu računovodstvenog znanja. Forenzičko računovodstvo se sastoji od dvije glavne komponente:

- Usluge parnične podrške u sudskim sporovima koji priznaju ulogu forenzičara kao eksperta ili konsultanta;
- Istražne usluge koje mogu ili ne mogu da dovedu do svjedočenja u sudnici.

Kao primarni cilj forenzičkog računovodstva izdvaja se objektivna verifikacija finansijskih događaja. Cilj forenzičkog računovodstva je da unaprijedi proces finansijskog izvještavanja u dijelu objektivnosti i pouzdanosti. Ono treba da otkloni sve nedostatke dosadašnjih vidova nadzora koji nisu dali svoj doprinos u dijelu otkrivanja prevara, pronevjera i ostalih kriminalnih radnji, kao i u sudskom procesuiranju počinilaca ovih djela (Aleksić i Gligorić-Vujnović i Uremović 2015, 231). Često se se forenzičke računovođe pozivaju na sudove kao svjedoci, eksperti na sudovima, kako na strani tužioca, tako i na strani odbrane. Sa druge strane, u krivičnim parnicama od forenzičkog računovođe se može tražiti da prezentuje činjenične podatke o počinjenoj prevari, da identifikuje prevaru, pranje novca i slično.

Forenzičko računovodstvo podrazumijeva poznavanje propisa i primjenu posebnih vještina iz oblasti računovodstva, revizije, finansija, kvantitativnih metoda i istražnih vještina za prikupljanje, analizu i evaluaciju dokaznih materijala, tumačenje istih i saopštavanje nalaza u vidu izvještaja. Forenzičko računovodstvo predstavlja posebnu vrstu finansijskog znanja čiji je cilj otkriti i spriječiti.

Forenzičko računovodstvo podrazumijeva postupke, metode i tehnike sa ciljem da se utvrdi šta se u poslovanju:

- Pogrešno radi;
- Pogrešno prikazuje i izvještava;
- Ima li podmićivanja i korupcije?
- Postoji li prevara ili namera prevare?
- Ima li krađe?
- Ima li pranja novca?
- Ima li iskrivljena informacija?
- Ima li iznuđivanja?
- Ima li krivotvorenja i slično (Belak 2011, 41-42)?

Prema autorima Hoopwood-u, Leiner-u i Young-u forenzičko računovodstvo predstavlja primjenu istraživačkih i analitičkih vještina sa ciljem rješavanja finansijskih pitanja na način

koji je u skladu sa standardima koje zahtijevaju sudovi (Hoopwod i Leiner i Young 2014, 4-5).

Kao osnovni zadaci forenzičkog računovodstva izdvajaju se sljedeći: analiza, interpretacija, sumiranje i prezentovanje međusobno povezanih poslovno-finansijskih stavki, tako da budu razumljive i određenim dokazima potkrepljene.

1.2. Značaj forenzičkog računovodstva i uloga forenzičkog računovođe

Razvoj forenzičkog računovodstva u Republici Srpskoj je neminovan iz više razloga, a među njima posebno se ističe nedostatak specijalnih znanja i iskustava eksternih i internih revizora, poreskih revizora, inspektora i računovođa pri istragama kažnjivih i drugih nedozvoljenih djela te davanju mišljenja vještaka u vezi sa pravnim, poslovnim i drugim potrebama.

Značaj forenzičkog računovodstva se ogleda i kod krivičnih pitanja, jer ukoliko dođe do kriminalnih radnji to podrazumijeva da se računovođe i revizori nalaze u tom sporu, jer oni klasifikuju i procenjuju finansijske transakcije koje se u tom trenutku čine nepravilnim, kao što je nelegalno stečena dobit kriminalne radnje od strane dobavljača i kupaca, i sl.

Doprinos razvoja forenzičkog računovodstva se ogleda i kod potraživanja po osnovu osiguranja i u državnom sektoru, jer forenzičke računovođe mogu da pruže pomoć, jer poštuju zakonske propise.

Dio forenzičkog računovodstva se odnosi na sudsku podršku. Sudska podrška podrazumijeva da se forenzičke računovođe nalaze u ulozi „asistenta“ advokatu u odbrani slučaja u pravnom sistemu ili u procesima tužbe. Forenzičke računovođe pomažu advokatima da rješavaju sudske sporove i usluge podrške sudu se odnose na konsultantske, usluge vještačenje i druge usluge.

Forenzičari računovođe se mogu podijeliti na interne revizore, komercijalne računovodstvene forenzičare, državne inspektore i sudske vještake i njihove usluge su malobrojne kao što je otkrivanje: lažiranja, prevara, utaja poreza, lažnih bankrota, profesionalnih nemara i grešaka, lažirane dokumentacije, krađa od strane zaposlenih, procjena rizika menadžmenta, procjena vrijednosti transakcija.

Uloga forenzičkog računovođe je da se na profesionalan način, znanjem i iskustvom, bori protiv finansijskih prevara. Od njega se traži visok nivo stručne osposobljenosti i intuicije. Ključni poslovi forenzičkog računovođe su:

- Da provjerava i ocjenjuje prikladnost, odnosno neprikladnost savladavanja poslovnih rizika u cilju sprečavanja, otkrivanja i dokazivanja prevare, odnosno druge nezakonite radnje;
- Da na temelju vjerodostojnih dokaza daje nezavisno i nepristrasno mišljenje o uzrocima nastalih prevara i drugih nezakonitih radnji;
- Da analizira uzroke i posljedice prevare i drugih nezakonitih radnji i uticaj na računovodstveno i finansijsko izvještavanje;
- Da otkrije i analizira sporne, odnosno upitne poslove, događaje, procese i stanja;
- Da otkriva i analizira namjerno ili nenamjerno prikrivanje stvarne slike o poslovnim događajima, procesima i stanjima;
- Da otkrije i analizira neistinito i nepošteno finansijsko izvještavanje;
- Da nezavisno i nepristrasno daje mišljenje o radnjama unutar ekonomskog položaja te poslovnog uspjeha preduzeća za koje postoji opravdana sumnja u njihovu legalnost;
- Da preporučuje poboljšanje sistema za otkrivanje prevare putem poštivanja kodeksa poslovne etike i ključnih indikatora za sumnju u prevare i druge nezakonite radnje.

Forenzički računovođa mora imati kredibilitet, moraju biti edukovani u svojim oblastima, moraj imati dovoljno znanja i vještina, moraju biti priznati članovi svoje profesije ili biti specijalizovani za određeni aspekt prakse koji je značajan za dati predmet.

Forenzički računovođa mora imati interdisciplinarno znanje koje podrazumijeva poznavanje oblasti računovodstva i revizije, statistike, informatike i ekonomike, poznavanje propisa,

istražiteljske vještine i tehnike, razvijenu moć komunikacije (kako verbalne, tako i neverbalne), sposobnost uočavanja detalja i slično.

Postoji mnogo vještina i karakteristika koje su neophodne za uspješne forenzičke računovođe. Efektivno forenzičko računovodstvo zahtijeva:

- Obrazovanje i obuku;
- Napredno i kontinuirano obrazovanje u odgovarajućim disciplinama;
- Raznovrsno iskustvo računovodstva i revizije;
- Vještine komunikacije - usmeno i pisano;
- Praktično poslovno iskustvo;
- Raznovrsno iskustvo forenzičke revizije;
- Sposobnost rada u timskom okruženju;
- Vještine i fleksibilnost ljudi (Nunn i McGuire i Whitcomb i Jost 2006, 2).

Evidentno je da će potreba za forenzičkim računovođama biti sve više u porastu i da će u budućnosti njihova ekspertiza biti neophodna. Ipak, potrebno je i razumljivanje njihovog djelokruga posla, kako bi se utvrdio značaj i neophodnost njihove primjene za očuvanje korporativnog upravljanja i nesmetanog funkcionisanja privrednog društva.

1.3. Procedure rada u forenzičkom računovodstvu

U procesu obavljanja svog zadatka, računovođa forenzičar primjenjuje različite procedure, kako bi utvrdio područja počinjenih prevara. Analitičke procedure su one koje razlažu problem do detalja i komparativno analiziraju uzajamno povezane segmente poslovanja, a ti odnosi, na kraju, mogu implicirati mogućnost prevare. Analitičke procedure u forenzici imaju tri primarna cilja:

- Preliminarne (pripremne) analitičke procedure se koriste za otkrivanje područja visokog rizika od prevare, njihove prirode, vremena i stepena sprovođenja potrebnih forenzičkih procedura;
- Nezavisne analitičke procedure se koriste za pribavljanje dokaza na temelju poređenja i usklađivanja podataka te utvrđivanja vjerodostojnosti dokumentacije, knjiženja i obračuna;
- Konačne analitičke procedure služe za donošenje zaključaka o uticaju problematičnih transakcija na finansijske izvještaje.

Forenzičar u svom poslu koristi i analitičke tehnike za analizu odnosa između stavki u finansijskim izvještajima, odnosno analizu poslovnih transakcija. Istražiteljske tehnike forenzičkog računovodstva su:

- Horizontalna analiza – koja upoređuje stavke iz tekućeg perioda sa istim stavkama iz prethodnog perioda;
- Vertikalna analiza – koja upoređuje postotne udjele pojedinih stavki u finansijskim izvještajima, npr. postotni udjel rashoda u prihodu, dobiti u prihodu i slično;
- Upoređivanje detaljnih stavki u finansijskim izvještajima – sa istim ili sličnim stavkama iz prethodnih perioda;
- Analiza odnosa (ratio analysis) – u finansijskim izvještajima u područjima profitabilnosti, likvidnosti, solventnosti, aktivnosti i stvaranja vrijednosti.

Forenzičko računovodstvo predstavlja posebnu vrstu finansijskog znanja čiji je cilj srpiječiti i otkriti (Koletnik and Koletnik-Korošec 2011).

1.4. Računovodstvene manipulacije u finansijskim izvještajima

Cilj svakog preduzeća, odnosno svakog pravnog lica, jeste da uspješno posluje. Uspješnost poslovanja se najbolje može sagledati iz prezentiranih finansijskih izvještaja, pod uslovom da finansijski izvještaji predstavljaju vjerodostojnu sliku prinosnog položaja i imovinske situacije preduzeća. Podaci o poslovanju će kako internim, tako i eksternim korisnicima

informacija, poslužiti kao dobra osnova za donošenje ekonomskih odluka, odnosno preduzimanje odgovarajućih akcija. Najvažniji interni korisnici računovodstvenih informacija jesu organi rukovođenja preduzeća. Oni su i najodgovorniji za poslovanje preduzeća pa samim tim i najviše zainteresovani za ostvarenje što većeg rezultata i što povoljniju imovinsku situaciju.

U nacionalnim i međunarodnim okvirima, globalni razvoj tržišta u svijetu bilježi sve učestalije pojave prevara. Da bi se razumjela svrha i značaj prevara u finansijskim izvještajima, potrebno je najpre napraviti distinkciju između prevare i greške. Iako im je posljedica ista, prezentacija netačnih finansijskih informacija, između grešaka i prevara postoje značajne razlike. Prevaru, za razliku od greške, karakteriše postojanje svjesne namjere lica odgovornih za sastavljanje i objelodanjivanje finansijskih izvještaja da „kreativno“ predstave podatke radi ostvarenja nekih posebnih ciljeva (prikazivanje uvećanih efekata poslovanja ili prikrivanje gubitaka) (Stančić i Dimitrijević i Stančić 2013, 1884).

Računovodstvene teorija i praksa prepoznaju različite indikatore prevara, ali njihovo prisustvo u konkretnom entitetu zavisi od toga postoje li elementi trokuta prevare, pritisci, mogućnost da se načini prevara, kao i sklonost zaposlenih različitim manipuliranjima.

Pojam prevare podrazumijeva: „Sve raznovrsne načine koje ljudska dovtljivost može osmisliti, koji su iskorišćeni od strane pojedinaca, zarad sticanja koristi, u odnosu na druge, putem lažnih predstavljanja. Nijedno definitivno i nepromenljivo pravilo ne može biti postavljeno kao opšti predlog u definisanju nezakonitih radnji pošto one uključuju iznenađenje, varanje, lukavstvo i neopštene načine pomoću kojih je neko prevaren. Jedine granice definisanja su one koje ograničavaju ljudski lopovluk“.

Prevara ili bolje rečeno minimiziranje prevare je još jedan poseban aspekt korporativnog upravljanja. Kombinovani kodeks navodi da bi odbor trebalo da održava čvrst sistem interne kontrole kako bi se zaštitile investicije akcionara i imovina kompanije (Committee on Corporate Governance 1998, 10). Još jedan poznati dokument („Turnbull“) ističe da je jedan od razloga zašto je potrebno uspostaviti efikasne kontrole taj da se doprinese sprečavanju i otkrivanju prevara (Stojanović 2013, 207).

Međunarodni revizorski standardi prevaru definišu kao namjernu radnju sticanja nepravedne ili nezakonite prednosti varanjem, koju čine jedno ili više lica iz menadžmenta, nadzornog odbora ili treća strana (Međunarodni revizorski standard 240 – Revizorove odgovornosti u vezi sa prevarama u reviziji finansijskih izvještaja).

Nezavisno od pojavnog oblika prevare, po pravilu, karakterišu nekoliko bitnih elemenata:

- Netačno iskazivanje činjenica bitnih za donošenje poslovnih odluka;
- Postojanje svijesti pojedinaca o tome da su prezentovani podaci lažni;
- Lice koje prima informacije kao pouzdane i relevantne za poslovno odlučivanje;
- Nastanak štete u poslovanju kao posljedica svega prethodno navedenog (Stančić i Dimitrijević i Stančić 2013, 1884).

Kriminalna radnja u finansijskim izvještajima, kao podgrupa malverzacija, može se definisati kao svaka radnja izvršena od strane službenog ili odgovornog lica, koja je u zakonu propisana kao krivično djelo i koja u svom načinu izvršenja umjesto sile i prijetnje koristi obmanu kao sredstvo pribavljanja protivpravne imovinske koristi, a za posledicu ima materijalno značajne pogrešne iskaze u finansijskim izvještajima.

Računovodstveni trikovi koje računovođe najčešće koriste za lažiranje finansijskih izvještaja su:

- Prerano priznavanje prihoda;
- Naduvavanje zarade vanrednim dobitcima;
- Prebacivanje tekućih rashoda u raniji ili kasniji obračunski period;
- Pogrešna knjiženja ili nepravilno redukovanje obaveza;
- Prebacivanje tekućeg prihoda u kasniji period;
- Prebacivanje budućih rashoda u tekući period.

Šeme nezakonitog prisvajanja sredstava, lažnog finansijskog izvještavanja, korupcije i ostalih vrsta kriminaliteta, svakog dana postaju sve složenije i komplikovanije za njihovo preventivno sprečavanje i otklanjanje. Subjekti koji su osjetljivi na pojavu širokog spektra kriminalnih radnji moraju biti na oprezu i u tu svrhu sprovesti aktivnosti kojima bi spriječili eventualni uticaj kriminalnih aktivnosti na profitabilnost i normalno funkcionisanje njihovog poslovanja.

Otkrivanje prevara je interaktivni proces koji uključuje:

- Uspostavljanje sistema korporativne kontrole;
- Istragu i rješavanje problema;
- Ispitivanje procesa i transakcija;
- Transakcioni nivo kontrole (Mitrić i Stanković i Lakićević 2012, 44).

Lične potrebe, socijalne potrebe, ekonomske potrebe i potreba za ispunjavanjem ciljeva zasnovanih na kompenzaciji pružaju određeni podsticaj za izvršenje prevara. Postoje dokazi da se povećava upotreba sistema podsticaja vjerovatnoća izvršenja prevare između menadžera. Na primjer, utvrđeno je da su kompenzacijski pritisci i podsticaji značajno povezani sa preduzećima koja imaju istoriju prevara. Identifikovali su višeg menadžmenta neetičnog stava, korišćenje sistema podsticaja i nepoštenih komunikacija kao važne indikatori vjerovatnoće izvršenja prevare ili rizik od prevare. (Peterson 2015, 64).

1.5. Uloga forenzičkog računovodstva u korporativnom upravljanju

U preduzeću mora biti odgovarajući sistem vođenja i upravljanja, koji sprečava i/ili otkriva nastajanje preduzetničkog kriminala.

Za uspostavljanje kvalitetnog korporativnog upravljanja u Republici Srpskoj veoma je važno podizanje svijesti svih učesnika o značaju korporativnog upravljanja za rast i razvoj privrede. Uspostavljanje kvalitetnog korporativnog upravljanja omogućava preduzećima lakši pristup eksternim izvorima finansiranja, što dovodi do povećanog investiranja, otvaranja novih radnih mjesta i uopšteno do rasta privrednih aktivnosti.

Izgradnja kvalitetnog korporativnog upravljanja u Republici Srpskoj, odnosno usklađivanje legislative i regulative iz ove oblasti sa relevantnim dijelovima „acquis communautaire“, jedan je od zahtjeva za ulazak u članstvo Evropske unije.

Korporativno upravljanje u privrednim subjektima u Republici Srpskoj još uvek nije u potpunosti prisutno, iako su mnogobrojni segmenti predmetne oblasti regulisani nizom zakona i podzakonskih propisa. Pri tome je bitno napomenuti da su u Republici Srpskoj usvojeni Standardi korporativnog upravljanja, ali je primjena istih u većini privrednih društava još uvijek nedovoljna.

Mali broj privrednih društava ima formirana odjeljenja korporativnog upravljanja, ali su i ta privredna društva daleko od toga da ispoštuju sve principe. Podatke ne objavljuju javno.

Na skupštinama akcionara manjinski akcionari nisu prisutni, nisu informisani o bitnim pitanjima, ne poznaju svoja prava, ne mogu uticati na donošenje pojedinih odluka. U većini preduzeća menadžment preko insajderskih informacija i punomoćnika upravlja akcionarima. Ono je naročito prisutno kada su akcije razruđene, kada ima veliki broj malih akcionara, koji nisu upoznati sa svojim pravima ili su istovremeno zaposleni te nisu u stanju da razgraniče svoja prava iz rada, kao i vlasnička prava.

Finansijski izvještaji predstavljaju osnovni izvor informacija na osnovu koga povjerioci i drugi zainteresovani korisnici računovodstvenih informacija donose svoje poslovne odluke. Finansijsko izvještavanje i revizija predstavljaju „noseći zid“ korporativnog upravljanja. Za kvalitetno i fer prezentovanje računovodstvenih informacija, a u cilju ostvarivanja dobrih poslovnih rezultata, privlačenja stranih investicija, smanjenja finansijske krize sa ekonomskim i socijalnim posljedicama, veoma je važan razvoj i primjena forenzičkog računovodstva u finansijskim izvještajima privrednih subjekata.

Dobro korporativno upravljanje doprinosi održivom ekonomskom razvoju tako što:

- Poboljšava poslovne rezultate kompanija i njihovu operativnu efikasnost;
- Poboljšava pristup tržištima kapitala;
- Umanjuje troškove kompanija u smislu pribavljanja kapitala i podiže vrijednost imovine i doprinosi boljoj reputaciji kompanije.

U kontekstu Principa korporativnog upravljanja aktivnosti računovodstvene profesije se tretiraju kao integralni dio menadžmenta, sa specifičnim pravima i odgovornostima. Uloga računovodstvene profesije u Principima OECD-a jeste pružanje svih relevantnih računovodstvenih informacija radi zaštite jednakosti između domaćih i stranih akcionara, a posebno između većinskih i manjinskih akcionara. Takođe, uloga računovodstva jeste pravovremeno informisanje svih subjekata korporativnog upravljanja.

Da bi se ostvarila uloga računovodstva, neophodno je obezbijediti računovodstvene informacije o:

- Finansijskim i operativnim rezultatima kompanije;
- Ciljevima kompanije;
- Učešću akcionara;
- Platom uprave i menadžmenta;
- Transakcijama sa povezanim strankama;
- Procjeni rizika (specifičnih rizika industrije i geografskih područja, tržišnih rizika, rizika koji se odnose na derivatne instrumentne i izvanbilansne transakcije);
- Finansijskim izvještajima, koji bi trebalo da na fer način prezentuju finansijsku situaciju i uspjeh kompanije, koji su kontrolisani od strane ovlašćenih, stručnih revizora;
- Eksternim revizorima, koji bi trebalo da budu odgovorni akcionarima kompanije;
- Kanalima distribucije, koji moraju obezbijediti jednaku i blagovremenu dostupnost informacija svim korisnicima;
- Okviru korporativnog upravljanja.

Računovodstvena profesija, pored svoje osnovne uloge o zaštiti interesa stejkholdera, trebalo bi da pruži informacije za obavljanje osnovnih funkcija uprave, a to su: revidiranje i upravljanje korporativnom strategijom, procjena rizika, donošenje poslovnih planova i proračuna, kontrola uspješnosti kompanije, kontrola kapitalnih investicija, akvizicija i prodaje kompanije.

1.6. Nosioi korporativnog upravljanja

Korporativno upravljanje (engl. corporate governance) podrazumijeva skup sistema, principa i procesa koji se primjenjuju u procesu upravljanja preduzećem.

Krajnje ishodište pravilnog upravljanja preduzećem trebalo bi biti sticanje dobiti u skladu sa zakonom. Korporativno upravljanje podrazumijeva adekvatnu raspodjelu funkcije vlasništva, upravljanja i rukovođenja, a koja dovodi do opšteg zadovoljstva svih interesnih strana, kako internih, tako i eksternih. U situaciji kada se kao vlasnik preduzeća koje obavlja poslove od posebnog značaja pojavi država, pitanje korporativnog upravljanja se usložnjava. Usložnjavanje se, prije svega, odnosi na pitanje javnog vlasništva, odnosno na pravilno korišćenje i upravljanje sredstvima koja se javnom preduzeću, na indirektan način, daju od strane poreskih obveznika. Država, kao vlasnik, postavlja ključne organe javnih preduzeća, nadzorni odbor i direktora javnog preduzeća. Ispunjenje ciljeva, koji se postavljaju pred javnim preduzećem, je upravo na njima.

Korporativno upravljanje predmet je djelovanja i interesovanja dvije grupe interesenata. U prvu grupu spadaju nosioci korporativnog upravljanja, a drugu grupu spadaju spoljni interesenti za proces korporativnog upravljanja. Ključni nosioci korporativnog upravljanja su sljedeći: upravni odbor, rukovodstvo (menadžment) i vlasnici kapitala (akcionari). Spoljni interesenti, zainteresovani za korporativno upravljanje su: kreditori (banke), kupci (dužnici), dobavljači (povjerioci), vladine agencije i uprave, revizori (eksterni i državni), interesne

grupe (komore, studenti, nezaposleni) i zajednica u cjelini. Upravni odbor predstavlja organ upravljanja preduzećem. Njegove članove obično biraju predstavnici kapitala na godišnjim skupštinama i povjeravaju mu upravljanje preduzećem u interesu vlasnika kapitala. Odbor ima krajnja ovlaštenja za donošenje odluka, a uopšte je ovlašten da:

- Donosi generalne politike preduzeća;
- Utvrđuje ciljeve poslovanja i daje opšte smjernice;
- Donosi interna akta (procedure, pravilnike);
- Zapošljava, nadgleda, procjenjuje i otpušta generalnog direktora i rukovodioce;
- Predlaže načine raspodjele dobiti;
- Predlaže izdavanje dodatnih akcija i dokapitalizacije uopšte.

1.7. Struktura korporativnog upravljanja

Strukturu i modele korporativnog upravljanja u bilo kojoj zemlji određuje nekoliko faktora:

- Pravni i regulatorni okvir (po pitanju prava i obaveze) za rad svih strana uključenih u korporativno upravljanje;
- Faktična stvarnost korporativnog upravljanja;
- Svaki pojedinačni nosilac korporativnog upravljanja u datoj zemlji.

Struktura korporativnog upravljanja, u jednoj zemlji, ima određene karakteristike ili sastavne elemente, koji je razlikuju od strukture korporativnog upravljanja u drugim zemljama. Do danas su identifikovana tri modela korporativnog upravljanja u razvijenim tržištima kapitala. To su:

- Anglo-američki model korporativnog upravljanja;
- Japanski model korporativnog upravljanja;
- Njemački model korporativnog upravljanja.

Anglo-američki model (ili Anglo-saksonski model) korporativnog upravljanja se u američkoj literaturi upravljanja generalno smatra optimalnim. Smatra se da struktura korporativnog upravljanja, zakonski okvir i aktivna tržišta kapitala, uz visoke nivoe objelodanjivanja informacija, mogu omogućiti globalnu efikasnost, odgovornost i transparentnost koje se žele postići. Mnoge zemlje, na primjer SAD i Velika Britanija, se snažno ohrabruju od strane međunarodnih finansijskih institucija da oponašaju ovaj model kao sredstvo za privlačenje kapitala, tako da se trenutno primjenjuje u Americi, Britaniji, Kanadi, Australiji i drugim zemljama Komonvelta prava, uključujući i Indiju (Miles 2010, 6).

Japanski model korporativnog upravljanja karakteriše visok nivo vlasništva nad akcijama od strane povezanih banaka i društava. Bankarski sistem karakteriše jake, dugoročne veze sa pojedinim korporacijama.

Njemački model korporativnog upravljanja značajno se razlikuje od anglo-američkog i japanskog modela, iako neki od njegovih elemenata liče na japanski model. Banke imaju dugoročne udjele u njemačkim korporacijama. Kao i u Japanu, predstavnici banaka su izabrani u njemačkim odborima.

Svaki od navedenih modela čine sljedeći sastavni elementi:

- Model vlasništva u datoj zemlji;
- Sastav upravnog odbora;
- Regulatorni okvir;
- Zahtjevi objelodanjivanja za kompanije sa listiranim akcijama;
- Korporativne aktivnosti koje zahtijevaju odobrenje vlasnika;
- Interakciju među ključnim nosiocima korporativnog upravljanja.

Korporacije u većini zemalja imaju odbore direktora. U Sjedinjenim Američkim Državama Upravni odbor je posebno zadužen za zastupanje interesa akcionara.

U cilju maksimizacije vrijednosti akcionara odbor ima ulogu angažovanja, nadgledanja i kompenzacije upravljanja. Dok je odbor efikasan mehanizam korporativnog upravljanja u teoriji, u praksi je njegova vrijednost manje jasna. Karakteristike sastava odbora uključuju:

veličinu i strukturu odbora, broj direktora koji čine odbor, dio tih direktora su outsajderi, i da li su funkcije izvršnog direktora i predsjedavajućeg iste. Izvršno istraživanje nadoknada je u osnovi vezano za stepen do kojeg se rukovodioci nadoknađuju na način da se usklade interesi akcionara i njihovih kompanija (Diane and McConnell 2003, 2).

Sistem korporativnog upravljanja može se značajno razlikovati zavisno od mehanizama koje koriste vlasnici korporacije da utiču na menadžere. Možemo izdvojiti tri na različite načine kako vlasnici održavaju kontrolu nad radom uprave:

- 1) Vlasnici direktno utiču na korporativnu strategiju i izbor vrha menadžment tima;
- 2) Vlasnici prenose svoja prava na odbor, ali osiguravaju da su kompenzacija i drugi podsticaji usklađeni sa cijenom akcija maksimalno;
- 3) Vlasnici se oslanjaju na tržišne mehanizme korporacije, kontrolu (Babić 2003).

2. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Na osnovu sprovedenog istraživanja putem anketnog upitanika, a koji je koncipiran kao segment potreba i mogućnosti kvalitetnijeg finansijskog izvještavanja, a u cilju efikasnijeg korporativnog upravljanja privrednih društava, došlo se do sljedećih rezultata:

Potencijalni razlozi koji negativno utiču na korporativno upravljanje privrednih društava su:

- Loše publikovanje finansijskih i nefinansijskih informacija;
- Visina poreske stope loše utiče na kvalitet korporativnog upravljanja;
- Dobar odnos između društva i eksternih revizora;
- Neprikladan sastav odbora direktora u kompanijama;
- Stanje ekonomije utiče na sprovođenje korporativnog upravljanja;
- Organizacije neblagovremeno i netačno iznose finansijske i poslovne rezultate;
- Godišnja revizija nije sprovedena od strane nezavisnog, kompetentnog i kvalifikovanog revizora;
- Informacije nisu prezentovane u skladu sa Međunarodnim računovodstvenim standardima;
- Rezultati istraživanja su pokazali da je loše korporativno upravljanje privrednih društava posljedica nedostatka razvoja zakonskih i podzakonska akta koja definišu postupak sprovođenja forenzičkog računovodstva, načina mjerenja, otkrivanja i sprečavanja prevara u finansijskim izvještajima;
- Edukacija iz oblasti forenzičkog računovodstva.

Takođe, istraživanja pokazuju da zanimanje forenzički računovođa još uvijek nije dovoljno prepoznato zanimanje i da bi profesionalne stručne organizacije trebale da organizuju edukacije iz oblasti forenzičkog računovodstva i da se propišu stručne kvalifikacije potrebne za obavljanje poslova forenzičkog računovodstva.

Rezultati anketnog upitnika pokazuju da su ciljevi razvoja forenzičkog računovodstva sljedeći:

- Ocjena usklađenosti poslovanja organizacije sa zakonima, politikama i procedurama;
- Otkrivanje i sprečavanje grešaka i nelegalnih radnji;
- Blagovremeno sastavljanje kvalitetnih finansijskih izvještaja;
- Ocjena uspješnosti računovodstvenih sistema;
- Uvid u finansijske pokazatelje poslovanja organizacije;
- Unapređenje poslovnih procesa.

ZAKLJUČAK

Korišćenje finansijskih izvještaja za izvršenje prevara je praksa koja se može sresti u svim preduzećima nezavisno od njihove djelatnosti ili veličine. Riziku prevara su više izložena preduzeća sa lošim korporativnim upravljanjem i niskom korporativnom kulturom.

Revizija finansijskih izvještaja ne može dati adekvatan odgovor u borbi protiv finansijskih manipulacija, kako zbog ograničenog djelovanja, tako i zbog vrlo složenih finansijskih manipulacija koje je sve teže otkriti blagovremeno. Upravo zbog toga se javila potreba za forenzičkim računovodstvom koje može detaljnije i dublje ispitati prevare, a i preventivno djelovati u njenom otkrivanju. Njegove primarne uloge su otkriti prevare, spriječiti prevare, pronaći dokaze o nastaloj prevari kao i procjena stvarnog stanja i rezultata izvještajnog subjekta s aspekta interesa menadžmenta, potencijalnog partnera ili investitora, koji su naručioci i korisnici rezultata forenzičkog računovodstva.

Doprinos empirijskog istraživanja ogleđa se u tome da se na naučno utemeljen način utvrdi postojanje korelacije između forenzičkog računovodstva i finansijskog izvještavanja u cilju postizanja efikasnijeg korporativnog upravljanja. Rezultati istraživanja ukazuju i na bolje razumijevanje uloge i odgovornosti forenzičkog računovode u kontroli finansijskih izvještaja.

Ulaganja u razvoj forenzičkog računovodstva, kao i organizovanje edukacije u okviru nove grane računovodstva trebalo bi da smanji mogućnost nastanka prevara i drugih destruktivnih aktivnosti koje negativno djeluju na privredne tokove. U razvoju i opravdanosti uvođenja forenzičkog računovodstva najvažniju ulogu imaju ljudski resursi. Zaposleni u oblasti forenzičkog računovodstva bi morali da posjeduju stručne kvalifikacije, potrebne certifikate, visoke moralne i profesionalne kvalitete i obavezno kontinuirano praćenje novina u razvoju forenzičkog računovodstva. Asistiranjem u postupcima forenzičke računovode svojim stručnim mišljenjem mogu da doprinesu uspostavljanju adekvatnog regulatornog okvira, koji bi bio primjenljiv u finansijskom izvještavanju, a što bi uticalo na objektivno i fer prezentovanje računovodstvenih informacija i imalo važnu ulogu u privlačenju kapitala, što bi doprinijelo i efikasnijem funkcionisanju cjelokupnog sistema države.

LITERATURA

1. Aleksić, Milanka i Gligorić-Vujnović, Bogdana i Uremović, Nina. 2015. "Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara." *EMC Review*. 10(2): 229-236.
2. Babić, Verica. 2003. "Corporate governance problems in transition economy". *Social Science Research Seminar Wake Forest University, Carswell*. 15: 1-14.
3. Bologna, Jack. and Lindquist, Robert. 2003. *Fraud auditing and Forensic Accounting*. New Jersey: John Wiley and Sons.
4. Budimir, Nemanja. 2013. "Forenzičko računovodstvo i njegova uloga u otkrivanju Računovodstvenih prijevare." *Anali poslovne ekonomije*. 5(8):1-16.
5. Belak, Vinko. 2011. *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo - borba protiv prijevare*. Zagreb: Belak Excellens.
6. Crumbley, Larry. 2001. "Forensic Accounting: Older Than You Think." *Journal of Forensic Accounting*. 2: 181-202.
7. Crumbley, Larry and Apostolou, Nicholas. 2007. "America's First High-Profile Forensic Accountant." *A Professional Development Journal for the Consulting Disciplines*. 1:16-19.

8. Diane, Denis and John, McConnell Source. 2003. "International Corporate Governance." *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 38(1):1- 36.
9. Eme, Joel Efiang. 2011. „Forensic Accounting Education: An Exploration of Level of Awareness in Developing Economies - Nigeria as a Case Study.“ *International Journal of Business and Management*. 7(4) 26-34. Accepted: December 27, 2011. doi:10.5539/ijbm.v7n4p26.
10. Koletnik, Franci and Koletnik-Korošec, Melita. 2011. "Razumijevanje forenzičnog računovodstva – prvi dio". *Računovodstvo, revizija i financije*. 5:21 –26.
11. Miles, Lilian. 2010. "Transplanting the Anglo-American Corporate governance model into Asian Countries: Prospect and Practicality". *Journal of Middlesex University London*. 6:1-21.
12. Mitrić, Miloš i Stanković, Aleksandra i Lakićević, Andrijana. 2012. „Forenzičko računovodstvo – karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi". *Časopis za teoriju i praksu menadžmenta*. 65:41-49.
13. Nunn, Les and McGuire, Brian and Whitcomb, Jost. 2006. "Forensic Accountants: Financial Investigators". *Journal of Business & Economics Research*. 2: 01-06.
14. Owojori, Asaolu. 2009. „The role of forensic accounting in solveing the vexed problem of corporate world“. *European journal of scientific research*. 29(2):183-187.
15. Peterson, Ozili. 2015. "Forensic accounting and fraud A review of literature and policy implications". *International Journal of Accounting and Economics Studies*. 3(1): 63-68. doi: 10.14419/ijaes.v3i1.4541. Accepted April, 24. 2018. www.sciencepubco.com/index.php/IJAES
16. Stančić, Predrag i Dimitrijevic, Dragomir i Stančić, Vladimir. 2013. „Forenzičko računovodstvo-odgovor profesije na prevare u finansijskim izveštajima“. *Časopis za Društvene Nauke*. 37(4):1879-1897.
17. Stojanovic, Tamara. 2013. "The role of internal audit in the corporate governance process". *Business studies*. 9-10: 199-217.